

**ZAMONBOBO YODGORLIGINI S.P.TOLSTOV, YAHYO
G'ULOMOV, A.ASQAROV TOMONIDAN O'RGANILISHI**

Allaberdiyeva Madina Bobomurodovna

Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi

allaberdiyevamadina201@gmail.com Tel:

+998946233336

Anotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro vohasidagi Moxandaryo va Gujayli o'zanlarining hamda Poykent yodgorliklarini topib o'rganish, va olimlarning ish olib borishi, arxeologik qazishma ishlarini va muxitini kelib chiqish sabablarini o'rganish.

Zamonbobo madaniyati nomi shakllanishi, janubning o'tiroq dehqonchilik jamoalari shakllanishi, chorvachilik va dehqonchilik bilan kun kechirgan.

Kalit so'zi : Arxeologik izlanishlar, topilmalar, kelib chiqishi, madaniyati, iqtisodiyoti, Zamonbobo, Gujayli daryo.

Buxoro vohasidagi Moxandaryo va Gujayli o'zanlarining yuqori qismi hamda Poykent atroflari qadimiy maskan hisoblanib, bu erlarda eramizdan avvalgi II va I ming yillik boshlariga oid yodgorliklar uchraydi. Bu hududlarda 30 dan ortiq arxeologik yodgorliklar topib o'rganildi. Mazkur yodgorliklar va ulardan chiqqan turli xil ashyoviy topilmalardan aniqlanishicha, bu davrga kelib qadimgi buxoroliklar hayotida ikki yangi xo'jalik - ibtidoiy dehqonchilik va chorvachilik shakllanib, ular aholi hayotining asosiy tirikchilik manbaiga aylangan. Ovchilik va baliqchilik esa shu davrdan boshlab, ikkinchi darajali yordamchi xo'jalik bo'lib qolgan. Bu, shubhasiz, Buxoro va Qorako'lning qadimgi aholisi xayotida yangi tarixiy davr bo'lib, o'lkani asta-sekin obod etib, uni iqtisodiy jihatdan o'zlashtirishga kirishilganidan, aholisi esa batamom ishlab chiqarish

xo'jaligiga ko'chganidan dalolat berar edi. Bu davrga mansub arxeologik yodgorliklar orasida Zamonbobo ko'lining shimoliy sohilida qayd etilgan ibtidoiy dehqonlarning qabristoni hamda ko'ldan 500 m sharqda Gujaylining qurib qolgan qadimgi o'zani yoqasida kovlab ochilgan turar joy xarobalari, ayniqsa, diqqatga sazovordir. Zamonbobolik ibtidoiy dehqonlar qabristonini o'rganishda atoqli arxeolog Ya.G'ulomovning xizmatlari e'tiborga molik. Yodgorlik Ya.G'ulomov tarafidan 1951-1953-yillar davomida qazib o'rganildi. O'z davrida Buxoroning ibtidoiy jamiyat tarixini o'rganish masalasida burilish yasagan bu yodgorlikning topilishi tasodifiy emas, albatta. Unda Ya.G'ulomovning Xorazmda S.P.Tolstov bilan hamkorlikda olib borgan ko'p yillik arxeologik tadqiqotlardan to'plagan ulkan tajribasi, ayniqsa qo'l kelgan edi. Shu sababli bo'lsa kerak, taqir tuproq orasidan favqulodda topib olingan kamon o'qining toshdan yasalgan paykoni bu nodir obidaning kashfiyotiga turtki bo'lgan. Chunki Zamonbobo ko'li sohilida joylashgan bu qadimgi go'ristonning ko'zga tashlanadigan birorta ham belgisi bo'lmay, usti bir oz qumliklar bilan qoplangan tekislikdan iborat edi. Bizning davrimizgacha qabristondagi qadimiy go'rlarning faqat ostki lahad kismlarigina saqlanib, ularning atrofi ham tekislanib, mutlaqo bilinmay ketgan. Kabrlarning supa va ustki gumbaz qismlari asrlar davomida tuproq eroziyasi oqibatida emirilib, ularni shamol o'zi bilan uchirib olib ketgan. Qazib ochilgan 46 ta qabr qoldiqlaridan 8 tasida juft, 28 tasida esa yakka holda dafn etilgan jasad skeletlari qayd etildi. Hatto ikki qabrda kattalar yoniga yosh bola jasadi ko'milgani aniqlandi. Saqlanib qolgan skeletlarning holatiga qaraganda jasadlarning deyarli hammasi o'ng yoki chap yoni bilan yonboshlatib, g'ujanak tarzda dafn etilgan[1].

Qazishma jarayonida erkaklar dafn etilgan qabrlarda asosan o'q-yoy paykonlari, pichoqsimon tosh qurollar va turli shakldagi sopol idishlar, ayollarga mansublarida esa sopol idishlar bilan bir qatorda jez ko'zgu, upadon, surmadon kabi pardoziy buyumlari, qimmatbaho va yarim qimmatbaho jilvir toshlar, lojuvard, feruza, aqiq singari toshlardan yasalgan turli shakldagi munchoq va marjonlar qayd etildi. Topilmalar orasida ayol haykalchasi, xovoncha dastalari, oltin munchoq va boshqalar ayniqsa diqqatga sazovordir. Shuni ham qayd etish lozimki, bu davrda er kovlovchi mehnat qurollari hali takomillashmagan, bunday qurollar bilan qabr qazish g'oyatda mashaqqatli bo'lgan. Oqibatda tor-tanqis qabrlarga marhumlarni bukib ko'mish odat tusini olgan. Erkak murdalarni qurol-asbob, ayol murdalarni esa bezaklari bilan, idish-tovoqlarda esa emakliklar bilan ko'mib dafn etish Qorako'lning ibtidoiy dehqon ahlida o'sha qadim zamonlardayoq narigi dunyoga ishonish e'tiqodi mavjud bo'lganidan dalolat beradi. Buxoroning ibtidoiy dehqonlariga mansub obidalarni topib o'rganishga o'zining salmoqli hissasini qo'shgan olimlardan yana biri arxeolog A.Askarov bo'ldi. U 1961 yilning kuzida Zamonbobo ko'lidan 500 m sharqroqda Gujayli daryosining qadimgi qo'riq o'zanining o'ng sohilida joylashgan ibtidoiy dehqonlarning turar joy qoldiqlarini topib tekshirdi. Ibtidoiy dehqonlarning bu qadimgi qishlog'i yarim erto'la va taqir ustiga o'rnatilgan ikkita engil chaylalaridan iborat bo'lib, ulardan birinchisi bizgacha juda yaxshi saqlangan. Chunki aholi tomonidan tashlab ketilgach, bu turar-joylar ko'chma qumlar ostida ko'milib ketgan. 1961-1964-yillarda olib borilgan qazish ishlari tufayli bu qadimgi dehqonlar qishlog'i qoldiqlari to'la qazilib, sinchiklab o'rganildi. Uning umumiy maydoni, chaylalarining tarxi, tuzilishi,

ishlatilgan qurilish materiallari, qayd etilgan ashyoviy qoldiqlar asosida bu erda istiqomat qilgan ibtidoiy dehqon jamoasining ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotining ayrim tomonlari aniqlandi. Qazib ochilgan birinchi turar joy yarim, erto'la shaklidagi kattagina chayladan iborat. Uning poydevori bir metr chuqurlikda o'yib ishlangan. Chaylaning uzunligi 23,5 m, kengligi 9 m. Chayla ichi va atrofidagi ustun o'rnatish maqsadida kovlangan chuqurchalarga qaraganda, u sinchkori bo'lib, devorlari yulg'un novdalaridan chetan qilib to'qilgan, atrofiga lo'mboz bosilib, tomi qamishlar bilan ikki nishabli qilib yopilgan. Bu turar joyning umumiy maydoni 170 kv. m. bo'lib, unda taxminan 60-65 jon istiqomat qilgan. Chaylaning ichi va tashqarisida bir nechta o'choq o'rinlari, xo'jalik o'ralari ko'zga tashlanadi. Ular tevaragida esa sopol idish bo'laklari, turli xil tosh qurollar, xonaki hamda yovvoyi hayvon (echki, qo'y, qoramol, kiyik, to'ng'iz), parranda, baliq suyaklari, shuningdek, aqiq, lojuvard singari jilvir toshlardan yasalgan munchoq, marjon kabi taqinchoqlar, jezdan yasalgan ko'zgu parchalari sochilib yotardi. Bu qadimgi turar joyning hovlisidan topilgan xonaki kulolchilik xumdonining qoldiqlari, ayniqsa noyob topilma hisoblanib, u zamonbobolik ibtidoiy dehqonlar xo'jalik hayotining muhim sahifalarini aniqlash imkonini berdi. Diametri 90 smli bu xonaki xumdon noksimon shaklda yasilib, o'rtasida loy ustuncha, tepasi gumbazli, tashqarisi somonli loy bilan suvalgan. Bir tomonida olovxonasi bo'lib, gumbazidan bir nechta dudburon teshikchalar qo'yilgan[2].

Zamonbobolik ibtidoiy dehqonlarning bu qadimgi qishlog'i Gujaylining quyi irmog'laridan biri uch tomondan o'rab o'tgan burunda joylashgan. SHu sababli u shubhasiz mavsumiy daryo toshqini xavfi ostida bo'lgan. Bunday xavfni oldini olib, uni bartaraf

etish maqsadida qarorgoh sharq va janub tomonlardan maxsus ko'tarma band-marza bilan o'rab olingan. Daryo toshqiniga qarshi barpo etilgan bu qadimgi inshootning uzunligi 10 m, kengligi esa 2 metrga teng. Bizga qadar u 20-25 sm balandlikda saqlangan. Bu o'ziga xos noyob osori-atika namunalaridan bo'lib, Buxoro vohasi hududida qayd etilgan dastlabki eng qadimgi suv inshooti qoldig'i edi. U shubhasiz suv inshootlari-bandlar vositasida daryo toshqinlarini boshqarib, sun'iy sug'orish barpo etila boshlanganidan guvohlik beradi.

A.Asqarovning yozishicha, Zamonbobo qabristoni va qarorgohidan topilgan ashyoviy qoldiqlar bir-biriga juda o'xshash bo'lib, ular qadimgi zamonboboliklar asosan dehqonchilik va xonaki chorvachilik bilan kun kechirganliklaridan guvohlik beradi. Topilgan ko'pdan-ko'p tosh asboblardan hamda saqlanib qolgan jaydari arpa va bug'doy kabi boshoqli o'simlik qoldiqlaridan shu narsa ma'lum bo'ldiki, ular toshqinlardan hosil bo'lgan zax erlarda dehqonchilik qilib, o'zlari etishtirgan donlik ziroatlarni qadama tosh o'roqlarda o'rib, donlarini yorg'uchoqlarda yorma qilib, arpa yoki burdoy go'ja, o'moch, qo'g'irmoch hamda halim kabi emakliklar tayyorlaganlar. Qazishlardan chiqqan uy hayvonlari suyaklariga qaraganda, ular qadimgi Gujayli vohasiga qadar tutashib ketgan keng yaylovlarda echki, qo'y va qoramol boqib, chorvachilik mahsulotlaridan ham keng foydalanganlar. Topilgan ayrim urchuqtoshlar hamda suyakdan yasalgan so'zan va ignalarga qarab fikr yuritadigan bo'lsak, ular echki va qo'y junlaridan ip yigirib, kiyim-kechaklar uchun jun mato to'qiganlar, kigiz bosib, bosma jun chakmonlar tayyorlagan bo'lishlari haqiqatdan uzoq emas[3]. Bu davrda odamlar tirikchilikdan bir muncha bo'shab, bir oz dam olish, yig'ilib suhbat qilish imkoniga ham ega bo'lganlar.

Qabrlardan chiqqan turli xil taqinchoqlar, surmadon, qalamqosh, upaelik solingan sopol idishchalar va jez ko'zgularga qaraganda, qadimgi zamonbobolik ayollar endilikda mol-hol va bola-chaqadan ortib, o'zlariga oro berish uchun vaqt topa olganlar. Bilaguzuk, buloqi, isirg'a, munchoq va marjonlar taqib qo'shni o'lkalarda biror mahsulotga ayrboshlab olib kelingan jez ko'zgularga boqib, betlariga upa-elik, qoshu-kipriklariga surmalar tortib, o'z sohibi xonadonlarining xizmatida bo'lganlar. Qayd etilgan ashyoviy topilmalarga qarab fikr yuritilsa, zamonboboliklar jamoasida hunarmandchilikning turli tarmoqlari, xususan, kulolchilik, jezni eritib undan har xil buyum ashyolar yasash, ayniqsa, toshga ishlov berish texnikasi rivoj topgan. Sopol idishlar asosan qo'lda yasalgan, naqshsiz, tuxumsimon va yassi tubli, qisman charxda ishlanganlari ham uchraydi. Topilmalar orasida qo'shni Baqtriya yoki Marg'iyonada yasalgan idishlar yoki Badaxshon lojuvardidan ishlangan bezaklar bo'lib, shubhasiz ular zamonboboliklarning o'zlaridan janubroqda yashagan o'troq dehqon jamoalari hamda shimolroqda istiqomat qiluvchi chovador aholi bilan ham qandaydir ayirbosh savdo va madaniy aloqada bo'lganidan dalolat beradi. Bu yodgorliklar kompleksi o'ziga xos xarakterli belgilariga ko'ra, tarix faniga "Zamonbobo madaniyati" nomi bilan kiritildi. A.Asqarovning ta'kidlashicha, Zamonbobo madaniyati janubning o'troq dehqonchilik jamoalari ta'sirida shakllangan, u xonaki chorvachilik va motiga (ketmoncha) dehqonchiligi bilan kun kechirgan. Buxoroning tub mahalliy aholisiga mansub bo'lib, dastavval u miloddan avvalgi II ming yillikning birinchi yarmi bilan sanalgan. Keyinchalik, Surxondaryo vohasida qadimgi o'troq dehqonchilikning "Sopolli madaniyati"ga mansub qator osoriatiqalarning topilib tadqiq etilishi bilan Zamonbobo madaniyati

davriga bir muncha aniqlik kiritilib, hozirgi vaqtda u miloddan avvalgi II ming yillikning ikkinchi yarmi bilan belgilanmoqda. “Sopolli madaniyati” yodgorliklarining so‘nggi bosqichiga mansub qabrlardan xuddi Zamonbobo topilmalariga aynan o‘xshagan sopol idishlar va jezdan yasalgan ashyolar qayd etiladi. Bu ikki xil madaniyat izlarining birgalikda uchrashi, shubhasiz, Sopolli madaniyatiga mansub qadimgi o‘troq dehqonlar aholisining so‘nggi vorislari zamonboboliklar bilan bir davrda yonma-yon yashaganliklaridan hamda ular bir-birlari bilan yaqin muloqotda bo‘lganidan, qolaversa, qon-qarindosh bo‘lib ketganidan dalolat beradi. Bunday tarixiy manzarani topilmalarda qayd etilishi esa shubhasiz Zamonbobo madaniyati davriga berilgan dastlabki sanani bir muncha yoshartirish uchun etarli darajada asos bo‘ldi.

Shunday qilib, miloddan avvalgi II ming yillikning ikkinchi yarmida, ya’ni hozirgi kundan qariyb 3-3,5 ming yil muqaddam Buxoro vohasining daryo adog‘larida endigina ibtidoiy dehqonchilik va xonaki chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi ilk qishloqlar paydo bo‘lib, ular ayrim erto‘la va cho‘pkori engil chaylalardan iborat turar joylardan tashkil topgan. Bu ilk qishloqlarda xonaki hunarmandchilikning kulolchilik, misgarlik, sangtaroshlik, to‘qimachilik kabi turlarigina mavjud bo‘lsa-da, ammo, hali ular kasbhunarning rivoj topgan mustaqil sohasi darajasiga etib bormagan edi.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

- 1 Muhammadjonov A. Qadimgi Buxoro (Arxeologik lavhalar va tarix). –Toshkent: Fan,1991. –B.23.
2. 1 Muhammadjonov A. Qadimgi Buxoro (Arxeologik lavhalar va tarix). –Toshkent: Fan,1991. –B.24.

3. 1 Muhammadjonov A. Qadimgi Buxoro (Arxeologik lavhalar va tarix). –Toshkent: Fan,1991. –Б.25.
4. Muhammadjonov A. Qadimgi Buxoro (Arxeologik lavhalar va tarix). –Toshkent: Fan,1991. –Б.22-27